

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Erken Dönem Ravi Değerlendirmelerine Sosyokültürel Bazı Yaklaşımlar

Some Socio-Cultural Approaches to Early Ravi Evaluations

Veli TATAR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Şırnak / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3692-8786

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Eylül 2024

Kabul tarihi: 5 Ocak 2025

Anahtar Kelimeler:

Hadis,
Ravi,
Cerh ve ta'dil,
Kriter,
Bölgesellik.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 29, 2024

Accepted: January 5, 2025

Keywords:

Hadith,
Ravi,
Jarh and ta'dil,
Criterion,
Territoriality.

ÖZ

Hadis ilminin bir terimi olarak cerh ve ta'dil, bir raviyi rivayetinin kabulünü veya reddini gerektiren sıfatlarla nitelenmek manasına gelmektedir. Bu ilim ayrıca hadisleri birbirine aktaran ravilerin cerhi ve tadilinde kullanılan lafızları ele alan bir ilimdir. Cerh ve ta'dil ilmi İslam dininin ikinci temel kaynağı olan hadislerin hata ve yalandan uzak tutulması için takip edilen bir alandır. Bunun için ravilerin biyografilerini ele alan ciltler dolusu eser telif edilmiştir. Hadis alimleri bir raviyi tenkit ederken bazı kriterler belirlemiş, daha sonra gelen münekkitler bu kriterler bağlamında ravileri cerh ya da ta'dil etmiştir. Cerh ve ta'dil için belirlenen genel kriterler dışında onların değerlendirildiği bazı kıstaslar da mevcuttur. Bu kıstaslar için herhangi bir sistem oluşturulmamış olsa da kaynaklarda buna dair erken döneme ait birtakım uygulamalara rastlanmaktadır. Sadece aynı bölge, ırk ve mezhebe mensup olması ön görülerek hadislerin tercih edilmesi şeklinde ele alacağımız bu kıstasların hadis ilminde bazı problemleri beraberinde getirdiğini düşünmekteyiz. Çalışmamızın amacı bu problemlerin neler olabileceğini tespit etmeye yöneliktir. Bir başka deyişle bir ravinin başka bir raviyi niçin tenkit ettiğinden ziyade, cerh ve ta'dil kriterleri dışında niçin sika kabul edildiğidir. Neticede ravi değerlendirmelerinde münekkit âlimler tarafından asırlarca uygulanan cerh ve tadil hükümleri pek dikkate alınmadan aynı şehre, etnik unsura, mezhebe mensup olduğu gerekçesiyle ravinin hadislerinin tercih edilmesi şeklinde kullanabileceğimiz ravi dayanaklarının, hadis ilmi açısından doğru sonuçlara götürüp götürmeyeceği tartışmalı bir husustur. Çalışmamızda sonraki araştırmalara konu olmak ve çözüm önerileri sunmaya katkı sağlamak adına, sosyokültürel yapıyla da yakından ilgili olan bu kıstasların meydana çıkardığı problemlerin neler olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

As a term in the science of hadith, cerh and ta'dil mean to describe a narrator with adjectives that require the acceptance of his narration. This science is also a science that deals with the words used in the correction and amendment of the narrators who convey the hadiths to each other. The science of jarh and ta'dil is a field followed in order to keep the hadiths, which are the second basic source of the Islamic religion, away from errors and lies. Apart from the cancellation and amendment criteria, some criteria by which the narrators were evaluated were also determined later. We found it appropriate to use the term narrator references for these criteria. The aim of our study is to determine what these problems might be. In other words, it is not why a narrator criticizes another narrator, but why it is accepted as sika apart from the criteria of cerh and ta'dil. As a result, it is obvious that the narrator references we use, such as preferring the narrator's hadiths just because they belong to the same city, ethnic element, or sect, without taking into account the provisions of prejudice and amendment that have been applied for centuries by critical scholars in the evaluation of narrators, will not lead to correct results in terms of hadith science. In our study, we tried to determine what the problems caused by Ravi references might be in order to be the subject of subsequent research and to contribute to offering solutions.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: velitatar13@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The character of a narrator, his mentality, the political, intellectual, scientific and socio-cultural structure he lives in affect the evaluations made about him. As a matter of fact, basic criteria have been determined for a narrator who narrates hadiths. While determining these criteria, Ravi has determined some approaches, influenced by the evaluation method, that is, the basic criteria, as well as the regional characteristics of the environment in which he lives. Among these, as will be discussed in more detail later, there were hadith scholars who considered belonging to the same city, sect, ethnic element and intellectual structure as a reason for preference. We would like to point out that some socio-cultural criteria, rather than the rules of *cerh* and *ta'dil*, are generally not considered by hadith scholars within a certain system. Although there are different opinions about the acceptability of these criteria, it seems that such an impression is not addressed in itself.

The main points of the narrators who narrate the hadiths, the rare approaches that the narrators accept when receiving hadiths other than the provisions of prejudice and modification, the socio-cultural reasons why they consider the narrators whose hadiths they accept as trustworthy, the narrator's belonging to the same region, ethnic element, intellectual structure, etc. while accepting his hadiths. It has been observed that such a study is necessary to address the reasons for choosing to be a member. The reasons for these preferences, other than the cancellation and amendment criteria mentioned above, may vary. For example, if the hadith of a narrator is preferred because he belongs to the same ethnic element as himself, then the basis of the narrator is the ethnic element. On the other hand, if the hadith is preferred because the narrator is a fellow countryman, the basis of the narrator is the region. In order to look at the issue from a broad perspective, according to Ahl al-Hadith, it is necessary to mention the reference reasons other than the criteria of *cerh* and amendment in the evaluation of narrators. Numerous studies have been conducted on Ravi evaluations, both in the early and contemporary periods. The formation of rical literature in the classical period is also the product of an intense effort to evaluate narrators. Apart from the basic criteria determined by hadith scholars, there are few studies on accepting belonging to the same city, sect or ethnic group as a reason for preference. Among the scholars who indirectly touched on this issue are Hâkim en-Nîsâbûrî (d. 405/1014) and Ömer b. There is Reslân Bulkînî (d. 805/1403). Hakim, in his *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, and Bulkînî, in his *Mehâsinü'l-İstîlâh fî tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*, included the subject of "the weakest of the isnads" as the opposite of the most sound one. They especially distributed the weakest isnads according to regions. A similar study on the subject in our country is the *Geography of Hadith Narration* written by Hüseyin Akgün. In his work, the author gives information about the transfer of hadiths to different Islamic regions over time, the hadith culture formed in these regions, and the distribution of narrators to the regions.

On the other hand, Muhammed Enes Topgül touched upon the subject under some headings in his work titled *From Narrative to Narrator, Between the Lines of the Isnad and Reading the Isnad*, while Abdullah Karahan partially included these criteria in narrator evaluations in his work titled *Reliability in Hadith Narrators*. In this study, we will try to determine what the results of the evaluations will be in the context of the reasons for preference mentioned above, apart from the basic criteria in the evaluation of narrators, thus, when evaluating the narrators, we will only focus on whether these reasons for preference are valid or not.

One of the negative aspects of the evaluations of narrators made outside the criteria of *cerh* and *ta'dil* is that the evaluations made by experts in the field of *rijal* are accepted immediately, without taking into consideration the possibility that they may make mistakes, and excessive trust is placed in them. Failure to pass the basic evaluation criteria of narrators whose narrations are accepted without question just because they belong to their own region, the same sect, intellectual structure and ethnic element can lead to unhealthy results. Therefore, it has been concluded that the hadith and rical literature should be re-scanned and evaluated according to the criteria of *cerh* and *ta'dil*, and the narrators recorded as *sika* in the context of the above-mentioned criteria should be re-evaluated.

Giriş

Bir ravinin karakteri, düşünce yapısı, içinde yaşadığı siyasi, fikrî, ilmî ve sosyokültürel yapı, onun hakkında yapılan değerlendirmelere etki etmektedir. Hadis alimleri tarih boyunca hadis nakleden bir ravi için temel kriterler belirlemiştir. Bu kriterleri belirlerken ravi değerlendirme metodunun yani temel kriterlerin yanı sıra içinde yaşadığı ortamın bölgesel özelliklerinden de etkilenecek birtakım yaklaşımlar sergilemiştir. Bunlar arasında ileride daha geniş bir şekilde yer verileceği gibi aynı şehre, mezhebe, etnik unsura ve fikrî yapıya mensup olmayı bir nevi tercih sebebi olarak kabul eden hadis alimleri olmuştur.

Cerh ve ta'dil kurallarından ziyade belirlenen bazı sosyokültürel kriterlerin genel olarak muhaddisler tarafından belli bir sistem dahilinde ele alındığına rastlanmadığını belirtmek isteriz. Bu kriterlerin kabul edilebilirliği konusunda farklı görüşler olsa da bizatihi böyle bir izlenimin ele alınmadığı görülmektedir.

Hadisleri rivayet eden ravilerin dayanak noktaları, ravilerin hadis alırken cerh ve ta'dil hükümleri dışında kabul ettikleri nadir yaklaşımlar, hadislerini kabul ettikleri ravileri sika görmelerinin sosyokültürel sebepleri, ravinin rivayeti kabul edilirken onun aynı bölgeye, etnik unsura, fikrî yapıya, vs. mensup olmayı tercih etmenin sebeplerini ele almak üzere böyle bir çalışmanın gerekliliği gözlemlenmiştir.

Yukarıda zikredilen cerh ve ta'dil kriterleri dışındaki bu tercih sebepleri, değişkenlik arz edebilmektedir. Mesela bir ravi kendisi ile aynı etnik unsura mensup olduğu için o ravinin hadisi tercih ediliyorsa burada ravi dayanağı etnik unsur olur. Öte taraftan ravi kendisi ile hemşeri olduğu için hadisi tercih ediliyorsa burada ravi dayanağı bölgedir. Meseleye geniş bir perspektiften bakabilmek için ehl-i hadis'e göre ravi değerlendirmelerinde cerh ve tadil kriterleri dışındaki referans sebeplerine değinmek gerekir.

Ravi değerlendirmeleri ile ilgili hem erken hem de çağdaş dönemde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Klasik dönemde rical edebiyatının oluşumu da yoğun bir ravi değerlendirme çabasının ürünüdür. Hadis alimlerinin belirlemiş olduğu temel kriterler dışında aynı şehre, mezhebe veya etnik unsura mensup olmayı tercih sebebi olarak kabul etme ile ilgili çalışmaların sayısı azdır. Bu hususa dolaylı olarak değinen alimlerden Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Ömer b. Reslân Bulkînî (ö. 805/1403) bulunmaktadır. Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*'inde, Bulkînî ise *Mehâsinü'l-İstulâh fî tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*'ında isnadların en sahihinin zıddı olarak "isnadların en zayıfı" konusuna yer vermişlerdir. Onlar özellikle isnadların en zayıfının bölgelere göre dağılımını yapmışlardır (Hâkim, 1977, s. 11).

Ülkemizde konu ile alakalı benzer bir çalışma Hüseyin Akgün'ün kaleme aldığı *Hadis Rivayet Coğrafyası* eseridir. Müellif eserinde hadislerin zaman içerisinde farklı İslâm beldelerine intikali, bu bölgelerde oluşan hadis kültürü, ravilerin bölgelere dağılımı hakkında bilgi vermektedir. Öte taraftan Abdullah Karahan *Hadis Ravilerinde Güvenilirlik* adlı eserinde ravi değerlendirmelerindeki bu kriterlere kısmen yer vermiştir. Bu çalışmada ise, ravi değerlendirmelerindeki temel kriterler dışında yukarıda zikredilen tercih sebepleri bağlamında yapılan değerlendirmelerin sonuçlarının ne olacağı tespit edilmeye çalışılacak, böylece raviler değerlendirilirken sadece bu tercih sebeplerinin geçerli olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

Cerh ve Ta'dil Kuralları Dışında Hadis Alma Yaklaşımlarının Sebepleri

Ravi değerlendirmelerinde esas alınan en önemli kıstas, ravileri cerh ve ta'dil süzgecinden geçirmek olmuştur. Bir ravinin adalet ve zaptını engelleyen herhangi bir kusur taşınması durumunda o ravi, münekkît alimlerce tenkide maruz kalmaktadır. Bu kriterler erken dönem hadis alimleri tarafından bazı tecrübelerle belirlenmiş, süreç içerisinde hadisçiler tarafından daha da geliştirilmiştir. Hadis alimleri, seleflerinin genel kurallarını benimsemekle

birlikte kendilerine has belirledikleri kıstaslar da olmuştur. Nitekim her münekkit genel kurallarla beraber belirlediği kriterlere göre sened tenkidi yapmakta ve ravileri değerlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında her münekkidin kendi değerlendirmesinin sağlam bir değerlendirme olduğunu düşünmesi mümkündür. Tıpkı her hadisçinin kendi eserinin en sağlam eser olduğunu düşünmesi gibi. İbn Haldun'a (ö. 808/1406) göre her müellif kendi telif ettiği eserlerdeki hadislerin sahih olduğunu düşünmekteydi (İbn Haldûn, çev. ts., s.800).

Bazı münekkitler tarafından ravi değerlendirmede cerh ve ta'dil hükümleri dışında referans olarak kullanılan birtakım yaklaşım biçimleri ortaya çıkarılmıştır. Bu yaklaşım biçimlerinin objektif bir değerlendirmeden uzak olduğuna işaret eden Abdurrahman el-Muallimî (ö. 1386/1966) şöyle demektedir: "Bir kimse, şahsi eğilimlerine uygun veya ihtilafa açık olan bir meselede şahsi görüş ortaya koyacağı zaman düşüncesi, kendi nefesine uygun olana meyleder" (Güner, 2004, s. 1).

Cerh ve ta'dil kriterleri dışında ravi değerlendirmelerinin sebeplerini farklı şekillerde kategorize etmek mümkün olmakla beraber ravi değerlendirmelerindeki dayanakları ileride daha geniş bir şekilde ele alacağımız gibi ravinin zengin olması, hoca talebe ilişkisi, bölgesellik, aynı etnik unsura mensup olma, hemşeri olma, aynı mezhebe veya ideolojik yapıya sahip olma gibi sebepler sayılabilir. Bu konu aynı zamanda rical tenkidinin subjektifliği alanına girmektedir. Nitekim rical tenkidinde raviler hakkında değerlendirmede bulunurken subjektif birtakım kararlar da verilebilmiştir. Zira bir münekkit bir raviyi araştırırken kişisel duygularından, inanç ve değer yargularından kendisini soyutlaması mümkün gözükmemektedir.

İleride de görüleceği üzere bu tür ravi değerlendirmelerinin olumsuz sebepleri arasında saydığımız bölgesellik/aynı şehre mensup olma hususunu farklı bir perspektiften olumlu sebepler arasında zikretmek mümkündür. Ravi değerlendirmelerinde referans alınan bu sebeplere geçmeden önce rivayette bölgeselliğin etkisine değinmeye çalışalım.

Ravi Değerlendirmesinde Bölgesellik ve Teferrüd

Ravi değerlendirmesinde bölgeselliğin etkisinden bahsedilebilir. Bölgesellikten kasıt bir hadisin sadece bir belde bilmesi, o hadisin çoğunlukla belde alimleri tarafından kabul edilmesidir. Yani sadece bir belde bilinen hadislerin isnadında yer alan ravilerin de bir nevi sika kabul edilmeleridir. Bu husus her hadis için söylenirse de kısmen böyle bir durum söz konusudur. Konunun teferrüd ile de bir ilgisi bulunmaktadır. Hadislerin bir belde bilmesine aynı zamanda teferrüd denilmiştir. Alimler bunun için *teferrede bihâ ehl-u Mısr*, *teferrede bihî ehlü'l-Medine* gibi ifadeler kullanmışlardır. (Akgün, 2019, s. 192). Hadis rivayetinde bölgesellik ile ilgili erken dönemde bazı eserler telif edilmiştir. Bunlar arasında Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Kitâbü't-teferrüd*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbu mâ inferede bihi ehlü'l-Medine mine's-sünen*, *Kitâbu mâ inferede bihi ehlü'l-Mekke mine's-sünen* ve konu ile ilgili başka eserler yer alır. Râmhürmûzi (ö. 360/971) ile Hâkim en-Nisâbûrî de (ö. 405/1014) eserlerinde teferrüd ile ilgili bölümlere yer vermektedir (Hâkim, 1977, s. 96-100).

Ravi değerlendirmesine konu olan bölgeselliğin, teferrüd ile karıştırılmaması için aralarındaki ilişkiye, benzer ve farklı yönlerine değinmekte fayda görmekteyiz. Öncelikle teferrüdün kısımlarına değinmek, aradaki bu farkı göstermek için bir ön izlenim sunacaktır. Senedin bir yerinde ravi sayısı tek kişiye düşen ya da sened veya metindeki bir özellik sebebiyle diğer rivayetlerden farklı olan hadis anlamına gelen teferrüd, ferd-i mutlak ve ferd-i nisbi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Polat, 1995, s. 368). Ferd-i mutlak ravinin sahâbe veya tabiîn tabakasında teke inmesi iken ferd-i nisbi ravinin herhangi bir yönden tek kalması ya da diğerlerinden farklı olmasıdır. Ferd-i nisbî'nin en çok görülen türlerinden birisi de hadisi sadece bir belde/şehir veya ülkede yaşayan toplumun rivayet etmesidir. Bir şehre yerleşmiş olan bir

râvinin sadece orada hadis rivayet etmesi sebebiyle o bölgede bilinen, ayrıca *Şamlılar'ın hadisi*, *Kufeliler'in hadisi* gibi ifadelerle anılan tabirler ortaya çıkmıştır (Polat, 1995, s. 368).

Hadislerdeki teferrüd, bir belde halkının başka beldelerdeki ravilerden duymasıyla olabileceği gibi bir şehir mensubunun bir kişiden rivayetiyle de meydana gelebilir. Bu bağlamda konumuzu en çok ferd-i nisbi ile ilişkilendirebiliriz. Nitekim ferdin bu türünün en çok görülen biçimlerinden birisi de hadisi sadece bir belde, şehir ya da ülke halkının rivayet etmesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere herhangi bir şehre yerleşmiş olan bir ravinin sadece orada rivayette bulunması sebebiyle yalnız o bölgede bilinen hadisler ortaya çıkmıştır. Bu şekilde rivayet edilen hadisler “*efrâdü'l-büldân*” denilmiştir. Örnek verecek olursak Hz. Ali'nin Hz. Peygamber adına kurban kestiğini haber veren hadisin bütün ravilerinin Kûfeli olması bu hususu teyit etmektedir (Hâkim, 1977, s. 97). Farklı kültürel yapıya bağlı İslam beldelerinde rivayet edilen hadislerin nakledildiği bu bölgelere göre tasnif edilmesiyle oluşturulan hadis mecmualarına “*büldâniyye*” denilmiştir (Uğur, 2018, s. 94). Bu bağlamda bölgesel olarak ravi değerlendirmelerinin kısmen ferd-i nisbi'nin alanına girdiği söylenebilir.

Hadisler arasında en sahih olanı belirlenirken bölgeselliğin etkisi büyük oranda olmuştur. Cerh ve ta'dîl kriterlerinin yanı sıra herhangi bir bölgeye ait isnadların başka bölgelere ait isnatlara öncelenmesinin bölgesel olarak ravi değerlendirmesine girdiğini söylememiz mümkündür. Başta Hicaz ve Irak bölgeleri olmak üzere, bölgeciliğin hadis değerlendirmesi üzerindeki etkisine değinmekte fayda görmekteyiz. Ancak öncesinde hadisler değerlendirilirken kıstas olarak alınan bölgelere değinmek, konuya bütüncül bir gözle bakmamıza katkı sunacaktır. Özellikle Hâkim'in *Marife*'sinde meşhur sikaları belde belde sayması göz önüne alınarak ravi referanslarının etkin olduğu bölgeleri şöyle sıralayabiliriz;

Hicaz Bölgesi

Bazı âlimler Hicaz bölgesinin, hadislerin bir nevi doğuş bölgesi olduğundan buradaki tariklerin en sahih isnadlar, hadislerin de en sahih hadisler olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan birisi olan Mâlik b. Enes (ö. 179/795) bu hususta “Hadis Hicaz bölgesinden çıkınca iliği kesilmiştir” demektedir. İmam Şâfiî de (ö. 204/820) Hicaz bölgesinde aslı mevcut olmayan bir hadisin gerçekte de aslı bulunmadığını düşünmektedir. Bu nedenle Irak bölgesinden gelip ancak Hicaz bölgesinde aslı olmayan bir hadisin kabul edilemeyeceği kanaatindedir (Suyûtî, ts., s. 88). Ancak bu husus İmam Şâfiî'nin Iraklılardan hiç hadis almadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim *el-Ümm* eserinde Iraklı ravilerden nakillerde bulunmaktadır. Malik ve Şâfiî'nin biraz da mübalağaya kaçan bu sözleri sarf etmelerinin sebebi, muhtemelen Hicaz bölgesinin bilhassa Medine'nin hadis rivayetinde merkezi konumda olduğunu göstermek içindir.

Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) gibi münekkitler hiçbir ravinin hadisini Hicazlı ravilerin hadislerine öncelemezdi. Hatta Hicazda bulunmayan hadisleri hadis olarak kabul etmeyecek bir anlayış hakimdi. Bu anlayışa sahip olanlardan bazıları mübalağa yaparken bazıları da bölgeselliğin önemine dikkat çekmeye çalışmaktadır. Benzer bir hususa değinen Mi'sar b. Kidam (ö. 155/772) şöyle demiştir: Habîb b. Ebû Sâbit'e (ö. 119/737) “Hicazlılar mı yoksa Iraklılar mı sünneti daha iyi bilir?” diye sordum “tabî ki Hicazlılar” dedi (Beyhâki, 1991, s. 150). Abdullah b. el-Mübârek şöyle demiştir: “Hadislerin en sahihi Medinelilerinkidir, onların isnadları Hz. Peygamber'e daha yakındır.” (Hatîb, ts., s. 286).

Hatîb el-Bağdâdî de (ö. 463/1071) isnadları en güvenilir hadislerin, Mekke ve Medine ehline ait olduğunu belirtmekte, bu bölgelerde tedlis, yalan ve hadis uydurmacılığının yok denecek kadar az olduğunu söylemektedir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) alimlerin, Medine ehlinin naklettiği hadislerin en sahih rivayetler olduğu üzerinde ittifak ettiklerini, ondan sonra Basralıların, daha sonra Şamlıların geldiğini belirtmektedir (Suyûtî, ts., s. 90).

Netice itibarıyla Hicaz bölgesinde yerleşik müşterek bir toplum yapısının olması ve hadislerin ana vatanı olması da bu bölgeyi hadis rivayeti konusunda diğer bölgelerden daha öncelikli kılmıştır. Bilhassa Hz. Peygamber döneminden beri uygulanagelen amelin temelinde ise hadisler vardır. Bu bölgede yaşayan bütün Müslümanların birbirlerine benzer karakteristik özelliklere sahip olması da bu hususu teyit etmektedir.

Irak Bölgesi

İslam coğrafyasının büyümesi, farklı kültür ve medeniyetlere sahip milletlerin Müslüman olması, İslam dininde reye dayalı hükümlerin verilmesine olanak sağladı. Nitekim bu değişimin öncü bölgelerinin başında Irak gelmektedir. Iraklıların naklettikleri hadislere çoğu kez ihtiyatla yaklaşılmıştır. Bu konu hakkında İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), “Iraklı birinden bir hadis duyduğunda onu iki kez araştır” derken, Tâvus b. Keysan da (ö. 106/725) “Bir Iraklı sana yüz hadis rivayet etse de doksan dokuzunu at” demiştir. Konu hakkında Hişâm b. Urve de (ö. 146/763) “Iraklı biri sana bin hadis aktarsa da dokuzyüz doksanı at, gerisine de kuşku ile yaklaş” demektedir. Irak’a bağlı merkezlerden birisi olan Basra ehlinin gelen rivayetlerin isnadları açık, hadislerinin ameli yönü sabit olmakla birlikte hataları da çoktur (Suyûtî, ts., s. 90).

Öte taraftan Basralıların da başkalarında bulunmayan nakledilmiş sabit sünnetleri vardır, rivayetleri çoktur. Kûfelilerin hadisleri de onların ki gibi çoktur. Ancak onların rivayetlerinde kusur çoktur ve illetli olmayan hadisleri azdır. Bütün bu bilgilerden hareketle Irak bölgesinde rivayet edilen hadislerin diğer bölgelere göre çok rağbet görmediği anlaşılmaktadır.

Şam Bölgesi

Şam bölgesinde rivayet edilen hadislere ne Hicazda nakledilenler gibi sahih gözle bakılmış, ne de Irak bölgesindekiler gibi kuşku ile yaklaşılmıştır. Şamlıların naklettiği hadisler arasında çok sayıda mürsel ve maktû rivayetler bulunmaktadır. Sikaların naklettiği muttasıl rivayetler sahih olup mev’izelerle ilgili olanlar ise çoğunluktadır (Suyûtî, ts., s. 90).

Rical alimleri Şamlıların hadislerinin çoğunun mürsel ve munkatı olduğunu, isnadlarında sika ravilerin yer aldığını ve senedi muttasıl olan tariklerin de bulunduğunu belirtmişlerdir. Öte taraftan Şam bölgesinde nakledilen hadislerin çoğunluğu ahlak ve nasihat konularını kapsamaktadır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) konu hakkında şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Hadis ilminde uzmanlaşan kimseler hadislerin en sahihinin Medinelilerin, sonra Basralıların, daha sonra da Şamlıların rivayet ettikleri hadisler olduğunda ittifak etmiştir” (Zerkeşî, 1998, s. 152). Böylece bölgesel olarak hadislerin sıhhati dereceye tabi tutulduğunda Şam’da rivayet edilen hadislerin Medine ve Basra bölgesinden sonra üçüncü sırada yer aldığı belirtilmiştir. Ancak yine de bütün bunlardan ravilerine bakılmadığı, sadece bölgesine bakılarak hüküm verildiği anlamı çıkmamaktadır. Ravilerine bakıldıktan sonra bu tür sonuçların çıkması normal karşılanmaktadır.

Yemen Bölgesi

Hadis rivayeti alanında Yemen’in önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim Allah Rasûlü Muaz b. Cebel’i Yemen’e İslam dinini anlatmak üzere göndermiştir. Sahabenin Kur’ân’ı Kerim’i ve Hz. Peygamber’in sünnetini yaymak üzere ilk defa gitmiş oldukları bölgelerin başında Yemen gelir. Hadis alimleri Yemen’de rivayet edilen hadislerin sıhhati konusunda da görüş beyan etmişlerdir. Yemenlilerin de sağlam rivayetleri ve sahih tariklerinin olduğunu ancak bunların sayısının az olduğunu söylemişlerdir. Bunun sebebi ise onların da bir nevi Hicaz bölgesine dayanmış olmalarıdır. Yemen ehlinin rivayetlerinin ceyyid, tariklerinin sahih, ancak

sayılarının az olduğu belirtilmiştir. Ayrıca mercilerinin de Hicazlılara dayandığı belirtilmiştir (Suyûtî, ts., s. 90).

Görüldüğü üzere alimlerin, bazen bölgesel nisbelerle yani yaşadığı şehrin ismi ile nispet edilmekle vermeye çalıştıkları mesajlar vardır. Hâl böyle olunca alimlerin hadis rivayeti açısından ravilere yönelik bölgesel yaklaşımları önemli olmuştur. Bu hususta Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) şu sözü konuyu açığa kavuşturmuştur: “Eğer sahih bir hadis ve sağlam bir isnad arıyorsan Ehl-i Hicaz'a, Hac ile ilgili hadis arıyorsan Mekke ehline, meğazi ile ilgili hadis arıyorsan Şam ehline, bir şeyin hakkını batıl olan bir şeyden ayırmak için Irak ehline yönelmelisin” (İbn Asâkir, 1995, s. 329).

Akgün'ün tespitine göre Hicri ilk erken dönemde ravilerin sika kabul edilmesinde tercih sebebi olan bölgeselliğin oluşmasına olanak sağlayan birtakım sebepler vardır. Bu sebepler arasında sahabenin değişik coğrafyalara dağılması, ulaşım, iletişim ve eğitim sınırlılığı, ravinin kendi şehrindeki rivayetleri daha güvenilir bulması, sistematik bir rivayetin olmaması, ravinin garib rivayetleri tercih etmesi, bazı bölgelerin belli konularda ön planda olması zikredilebilir (Akgün, 2019, s. 197). Bu tespitlerin bölgeselliğin nedenleri arasında zikredilmesi gerektiği yönündeki iddiaya katılmakla beraber mezkûr sebeplerin sadece bunlardan kaynaklanmadığı, aynı zamanda siyasi, fikrî ve kültürel yapıya sahip olmak gibi hususların da etki ettiği söylenebilir.

Cerh ve Ta'dîl Kriterleri Dışında Hadis Alma Yolları

Hadisleri nakleden ravilerin rivayete ehil olup olmadığını inceleyen cerh ve ta'dîl kriterleri dışında sistematik olmayan birtakım hadis alma yollarından bahsetmemiz mümkündür. Bazı hadis ravilerinin münekkitler tarafından spesifik olarak sika kabul edilmesinde cerh veya ta'dîl hükümleri dışındaki birtakım yollara başvurulduğu görülmektedir. Mesela yaşadığı bölgenin alimleri tarafından değerlendirmeye tabi tutulan, bir başka deyişle hemşeri olan ravilerin, birbirlerini sika olarak değerlendirdikleri görülmektedir (Hatîb, ts., s. 299). Aynı şekilde aynı etnik unsur, aile, şehir veya fikrî yapıya mensup olmak, hoca-talebe ilişkisi ve zengin olmak gibi hasletler, münekkidin raviyi cerh değil ta'dîl etmesine fırsat tanımıştır. Ravilerin sadece kendi bölgesindeki alimleri sika kabul etmeleri, diğer bölgelerdeki ravilerin çoğu kez haksız yere cerh edilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla burada taassubun izlerine rastlanılmaktadır.

Bazı âlimler de ravilerin cerh ve ta'dîl bakımından durumunun kendi beldelerindeki alimler tarafından daha iyi bilineceğini kabul etmişlerdir (Akgün, 2019, s. 217). Öte taraftan bir alimin kendi bölgesindeki ravileri bilmesi tabii olduğu gibi, onu tanımadığı kişilere öncelemesi de normal bir durumdur. Tanımadığı ravinin rivayetini almaması, bölgesellikten ziyade bilgiden kaynaklıdır. Bu bağlamda kendilerini cerh ve tadil bakımından değerlendirenlerin de kendi hemşerileri olması gerektiğini belirtmeye çalıştıkları görülmektedir.

En Sahih İsnadı Belirlemek

Ravi değerlendirmelerinde esas alınan kriterlerin belirlenmesi münekkitlere göre farklılık arz etmektedir. Ravi değerlendirmelerinin kısmen ictihadi olduğuna daha önce değinmiştik. Bazı münekkitlerin cerh ettiği bir raviyi kimi münekkitler tevsik edebilir. Mesela Buhârî'nin hem muasarat hem de lika şartını belirlemesi, Müslim'in '*an* sigasıyla rivayet edilen hadisler için sadece muasaratı şart koşması, yine bireysel bazda hadis alma kriterleri arasında sayılabilir.

Çok nadir de olsa kimi münekkitler en sahih isnadı belirlerken isnadda yer alan ravilerin o münekkitlerle aynı bölgenin insanı olması veya aynı ideolojik fikre sahip olması da burada etkili olmuştur. Buna aynı etnik unsura sahip olmaları hususunu da ekleyebiliriz. Ancak

münekkitlerin çoğunluğu buna itibar etmez ve bir değer atfetmez. Neticede ravi tevsik edilirken, bireysel eksiklikleri veya hataları göz önünde bulundurulmadan sadece bölge, etnik unsur veya düşünce yapısı dikkate alınarak değerlendirildiğinde bu husus, cerh ve ta'dil dışında bazı tercih yollarının uygulandığını göstermektedir.

İlk asırlarda en sahih hadis belirlenirken veya ihtilaflı iki hadis karşısında tercih edilen hadis, genel itibarıyla muhaddisin kendi beldesinde rivayet edilen hadis olmuştur. Bunun sebebine değinen Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) şöyle demektedir: “Zira kişi, kendi memleketindeki alimlerin görüşlerinin sahih ve kuvvetlisini zayıf olanından ayırmada daha bilgili, onlara uygun olan esasları belirlemede daha yetkindir.” (Dihlevî, 2005, s. 531; Özpınar, 2005, s. 215).

En sahih isnad belirlenirken, cerh ve ta'dilde uzmanlaşmış kimselerin yapmış oldukları değerlendirmelerin kabul edildiği görülmektedir. Öyle ki bu güven bazen mübalağaya kaçan değerlendirmelere sebep olmuştur. Mesela alimlerin birbirleri hakkındaki buna yönelik övmeler, bu kapsamda değerlendirilebilir. İmam Şafî'nin “Mâlik ve Süfyân olmasaydı Hicaz ilmi yok olurdu.” (Râzî, 1952, 1/32). Sözü buna örnek gösterilebilir. Keza mihনে sebat göstererek muhaliflerine karşı kazanç elde eden Ahmed b. Hanbel hakkında da benzer sözler sarfedilmiştir. Örneğin İbn Râhûye'nin (ö. 238/853) “Ahmed Allah ile mahlukatı arasında bir hüccettir.” ifadesi ile “Ahmed kendisini feda etmeseydi İslam elden gidecekti” (Zehebî, 1985, s. 196) sözü, Ahmed b. Hanbel'i övmeye mübalağaya gidildiğini göstermektedir. Buna benzer örnekler özellikle rical literatüründe çokça geçmektedir. Bu alimlere duyulan aşırı güven, güvenen kişinin o alimle ya aynı beldeye ya da aynı görüşe mensup olmasından kaynaklandığı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Raviler hakkında yapılan bu tür değerlendirmelerin altında Arap kültüründe mübalağaya önem verilmesi yatmaktadır. Arap kültüründen rical ilmine tesir eden bu tür mübalağalı anlatımlar, ravi değerlendirmelerinde de kendisini göstermektedir (Karahana, 2018, s. 164). Nitekim bazı raviler cerh edilirken, deccal, şeytan, fitneci, dinden çıkmış şeklinde çok sert ithamlarda bulunduğu gibi överken neredeyse ravinin göğe yükseltildiği durumlar da olmuştur.

Aynı Etnik Unsura Mensup Olmak

Bütün hadis ravileri her Müslüman birey gibi bir toplum içinde yaşamakta, o toplumun siyasi, fikrî ve sosyokültürel yapısından etkilenmektedir. Toplum içindeki birtakım gelenekler, statüler, insani ilişkiler vb. unsurlar, insanların davranışlarını etkilemekte ve bu özellikler doğrultusunda hareket etmesini sağlamaktadır (Karahana, 2018, s. 168). Böylece insan farkında olsun veya olmasın toplumun onu yönlendirdiği gibi hareket etmekte, içinde yaşadığı kültüre uygun davranış modelleri sergilemektedir.

İslam dini her ne kadar Arabistan'da inmiş ve başlangıçta Araplar arasında yayılmış olsa da hem fetihler hem de ilmi yolculuklarla Arap olmayan toplumlar da Müslüman olmuşlardır. Dolayısıyla farklı ırk, kültür ve medeniyetlere sahip olan insanlar da İslam dairesine dahil olmuş ve İslam kültürü ile tanışmıştır. Bu sebeple İslam'ı herhangi bir etnik unsura bağlamak onun evrenselliğine ters düşmektedir (Tatar, 2023, s. 124).

Emeviler döneminde Arapların kendi ırklarından olmayan mevâlilere ikinci sınıf gözüyle baktıkları, onları hor gördükleri, onların kadınları ile evlenmedikleri, arkalarında namaz kılmadıkları ve onlarla aynı sofrada oturmadıkları yönünde rivayetler aktarılmaktadır (Zeydan, çev. 2020, s. 629; İbn Abdürabbih, 1983, s. 361). Abbasiler döneminde ise Araplarla mevâliler arasındaki eşitsizlik politikası sona ermiş, onlar üzerindeki baskı bitmiştir. Hatta Me'mûn (813/1410-833/1430) döneminde mevâliler, devletin önemli kademelerine getirilmiş ve Araplardan daha önemli konumlar elde etmişlerdir (Emin, 2010, s. 27; Öztürk, 2012, s. 117).

Kendisi ile aynı etnik unsura sahip olduğu için muhaddislerden hadis alan az sayıda hadis alimi vardır. Bu muhaddislerden birisi de hadisleri ilk defa tedvin eden İbn Şihab ez-Zührî'dir. Ona “Neden mevâlîden hadis rivayet etmiyorsun?” denilince o, “Muhacirlerin ve ensarın çocuklarıyla karşılaşınca onlara ihtiyacım kalmadı.” şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir (Zehebî, 1985, s. 344). Zührî'nin hadis alma kriterlerinin tamamen böyle olduğu da söylenemez. Ancak yukarıda zikredildiği gibi bazı rivayetler, onun hadis aldığı ravilerin çoğunun kendisiyle aynı etnik unsura mensup olduğunu göstermektedir. Neticede bu Zührî'nin yaklaşımıdır. Zira onun döneminde mevâlîden hadis alan muhaddislerin sayısı çoktur.

Zührî döneminde bazı muhaddisler, sadece aynı etnik unsura mensup olan ravilerden hadis rivayet ederken, sonraki dönemde bilhassa üçüncü asırdan itibaren ilmin geniş bölgelere yayılması, Kütüb-i Sitte gibi temel kaynakların müelliflerinin Arap olmayışı gibi hususlar sebebiyle bu uygulamanın sonlandığını görmekteyiz. Etnik unsurdan ziyade aynı şehre mensup olma hususu daha çok ravi dayanaklarına konu olmuştur.

Aynı Şehre Mensup Olmak

Ravi değerlendirmelerine sebep olan etkenler arasında rivayeti tercih edilen ravi ile rivayetini nakleden kimsenin aynı bölgeye, beldeye veya şehre mensup olmaları, yani hemşehri olmaları yer alır. Nitekim çok nadir de olsa bazı münekkitler, kendileri ile hemşehri olan ravilerin rivayetlerinin makbul, onların da güvenilir olduklarını belirtmişlerdir. Buna gerekçe olarak da aynı şehre mensup olmalarını göstermektedirler. Buna örnek verecek olursak; Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Cami* adlı eserinde Ahmed b. Said ed-Darimî'den (ö. 253/867) naklettiğine göre Mahmûd b. Geylân (ö. 239/853) şöyle demiştir: “Vekî' b. el-Cerrâh'a *Hişam b. Urve* → (*Hişam'ın*) *babası* → Hz. *Âişe*; *Eflah b. Humejd* → *Kâsım* → Hz. *Âişe*; *Süfyân (-Mansur b. el-Mu'temir)* → *İbrahim (en-Nehâî)* → *Esved (b. Yezîd)* → Hz. *Âişe* isnadlarından hangisi sana göre daha iyidir?” diye soruldu. O “Kendi memleketimizin alimlerine hiç kimseyi denk tutmayız...” cevabını verdi (Hatîb, ts., s. 299). Yani “*Süfyân* → *Mansûr* → *İbrahim* → *Esved* → Hz. *Âişe*” senedini tercih etmiştir. Kendisine bu isnadlar arasında tercih hakkı verilirken o aynı memlekete sahip olma unsurunu referans göstererek kendi hemşehrilerinden oluşan isnadı tercih ettiğini beyan etmiştir. Öte taraftan burada kendi bölgesinin ravilerini öncelenmesi, diğerlerini zayıf kabul ettiğini göstermez. Kendi beldesini daha iyi bilmesiyle ilgisi de bulunmaktadır. Dolayısıyla buradan yola çıkarak referanslar, hadis ilmini etkilemiştir diyemeyiz. Bu husus bize ravi ve isnad tercihinin sebebinin aynı bölgeye mensup olmalarını, değerlendirmenin sübjektif bir şekilde yapıldığını göstermektedir.

Her bölgenin tercih etmiş olduğu ve kendilerince en sağlam kabul ettikleri isnadlar var olmuştur. Mesela Ahmed b. Sâlih el-Mısri (ö. 248/862): “Medinelilerin en sağlam isnadı “*İsmâil b. Ebû Hakîm* → *Âbîde b. Süfyân* → *Ebû Hureyre*” isnadıdır” diyerek Medine'nin genel olarak bu isnadı tercih ettiğini bildirmiştir (İbn Şâhîn, 1984, s. 27). Aynı şekilde Hâkim en-Nisâbüri, Mekkelilerin en sahih isnadının “*Süfyân b. Uyeyne* → *Amr b. Dinâr – Câbir*” isnadı olduğunu belirtir (Hâkim, 1977, s. 55). Yemenlilerin en sahih isnadının “*Ma'mer b. Râşid* → *Hemmam b. Münebbih* → *Ebû Hureyre*”, Mısırlıların en sahih isnadının: “*Leys b. Sa'd* → *Yezîd b. Ebû Habîb* → *Ebu'l Hayr (Mersed b. Abdullah)* → *Ukbe b. Âmir*”, Horasanlıların en sahih isnadının “*Hüseyn b. Vâkid* → *Abdullah b. Büreyde* → *babası*”, Şamlıların en sahih isnadının “*Ezâî* → *Hassan b. Atıyye* → *Sahâbe*” olduğunu bildirmiştir. Konu ile ilgili bir örnek de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) aktardığı şu sözdür: “Bazı Şamlı hadis alimleri ‘*Saîd b. Abdulaziz* → *Rebia b. Yezîd* → *Ebû İdris el-Havlânî* → *Ebû Zer*’ isnadını tercih etmişlerdir (Suyûtî, ts., s. 88). Bütün bunlarla beraber bu husus sadece o bölgeye mensup olmaya bağlanamaz.

Ravilerden hadis alınırken onların hemşehri olmasını tercih etme sebebi olarak gösteren bir örnek de şöyle verilebilir; Harûnü'r-Reşîd (786/1384-809/1406) İmam Mâlik'e Hz. Ali ile İbn Abbâs'ın görüşlerine *Muvatta'*da yer vermemesinin sebebini sorunca o, "O ikisi bizim hemşehrimiz değildi. O ikisinin talebeleriyle görüşemedim" cevabını vermiştir (Zürkânî, 2003, s. 63).

Büyük şehirlerdeki alimler, hemşehrileri olan alimlerin ilişkilerine ve biyografilerine dayanarak kentlerinin kültürel mirası hakkında bilgi toplamışlardır. Bu tür bir çalışma, şüphe yok ki orada çalışan ve yerleşen alimlerin yanı sıra şehrin de itibarını artırmış olmalıdır. Hadisçilerin yoğun araştırmasına konu olan şehirler arasında Bağdat, Şam, İsfahan, Nişabur, Mekke, Medine, Merv ve Kâhire en başta gelen beldeler arasında yer alır (Şentürk, 2018, s. 137). Yoğun ilim faaliyetleri ile hadis rivayetlerinin buralarda olması, bu beldeleri ilim merkezleri hâline getirmiştir. Dolayısıyla bu şehirlerde oturan alimler, kendi beldelerinde rivayet edilen hadisleri diğer bölgelerdeki rivayetlere öncelidiler.

Hadis rivayeti konusunda şehirleri öncü yapan etkenler arasında nisbelerin de önemli bir yeri olmuştur. Nitekim *Sünen* sahibi Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), bazı raviler hakkında değerlendirme yaparken cerh veya ta'dîl anlamında daha çok bir mesaj niteliğinde nisbeler kullanmıştır. Mesela Ebû Hâlid hakkında bilgi verirken ona Ebû Hâlid el-Vâlibî dendiğini, isminin Hurmuz ve Kûfeli olduğunu belirtmiştir (Tirmizî, 1998, s. 328). Tirmizî'nin burada ismi kapalı zikredilen bir raviyi tanıtırken o ravinin Kûfeli olduğunu vurgulaması, tanınması yönünden memleketini belirtmenin yanı sıra, Kûfelilerin hadis rivayetindeki konumunu göstermek açısından da bir mesaj niteliğindedir. Bölgesel nisbeler, yalnızca tanınma ifadeleri değil, bazen de hadis rivayetinde konum belirtme vazifesi görürler. Örneğin Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892) bir hadis hakkında isnadının zayıf olduğunu, ardından Maşrıklıların isnadı olduğunu bildirmektedir (Tirmizî, 1998, s. 328). Bilhassa zayıf bir isnad olduğunu zikrederken hemen ardından Maşrıklılara ait bir isnad olduğunu belirtmesi, muhtemelen zayıf hükmünü belirtmek içindir. Maşrıkıyyun/Maşrıklılar ifadesiyle Kûfelileri ve Basralıları kastetmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958) bunun anlaşılmayan bir ifade olduğunu söylemiştir (Tirmizî, 1998, s. 328). Ancak Tirmizî, fitne olaylarının cereyan ettiği yerler olduğu için, rivayetinde tek kalan bu bölgedeki ravilerin rivayetlerine biraz daha ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine dikkat çekmektedir. (Tirmizî, 1998, s. 328). Dolayısıyla bu tabirin burada bir tenkit ve uyarı ifadesi olduğu söylenebilir.

Konu ile ilgili başka bir örnek yine Tirmizî hakkında verilebilir. Nitekim o, bir hadis hakkında, "Bu hadisin isnadı meçhuldür ve ravilerden Abdulmun'im Basralıdır (Şeyhun Basriyyun)" değerlendirmesinde bulunarak ravinin Basralı olduğunu bildirmektedir. Ancak isnadın zayıf oluşunu bildirirken hemen ardından "Abdulmun'im de Basralıdır" ifadesini kullanması, bu hususun zayıflık alameti olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Tirmizî'nin bu ifadeyi kullanması normal bir durum olsa da aynı zamanda zayıflık alameti için kullanmış olması da imkân dahilindedir (Ağırman, 2019, s. 72). Eğer durum böyle ise bu husus da bazı muhaddislerin kendi beldelerinden olmamayı zayıflık kriteri olarak saydıklarını göstermektedir.

Yukarıda zikredilen örneklerden anlaşıldığına göre rivayetinde tek kalan bazı raviler değerlendirilirken "fulan şuralıdır" şeklinde geçen ifadeler, mensup olduğu bölgeye göre, ravi için cerh ya da ta'dîl anlamı taşıyabilmektedir. Nisbeler, özellikle ismi kapalı geçilip daha sonra kim olduğu tespit edilen bir ravinin naklettiği hadisleri araştırıp incelerken, mensup olduğu beldeye göre daha farklı bir yaklaşımın öncelenmesi gerektiğini ifade eder (Ağırman, 2019, s. 73). Dolayısıyla nisbelerin bölgelere tesiri, hadis rivayetlerinde bölge esaslı nakillerde etkisini göstermiştir. Mesela Hicaz bölgesinde nakledilen hadisler tercih edildiğinde, ravilerin dayanak

noktası Hicaz bölgesi olurken referans sebebi ve hareket noktası hadislerin Hicaz bölgesinden çıkması olmuştur. Aynı şey Irak, Şam ve Mısır gibi bölgeler için de geçerlidir.

Bölgesellik konusunda Medine'nin ayrı bir yeri bulunmaktaydı. Özellikle hadisle iştigal eden sahabe ve tabiîn, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis öğrenmek için Medine'ye gelir, hadisi merkezinden almaya çalışırdı. Çünkü Medine ilmin merkezi olduğu için orada rivayet edilen hadisler genel itibarıyla sahih olarak algılanmaktaydı (Akgün, 2019, s. 193). Bunda Medine'de yerleşik hâle gelen sünnetin hayatın tüm alanlarına yayılmış olmasının etkisi vardır. Böylece Medine'de rivayet edilen hadisler, diğer bölgelerde nakledilen hadislere tercih edilmiştir.

Cerh ve ta'dîl kuralları dışında aynı şehre mensup olma kriterinin ihtilafu'l-hadis alanına da girdiğini görmekteyiz. Nitekim bazı hadisler arasında ihtilaf görülmesinin, rivayet edildiği şehirlerin sosyokültürel yapısı ile alakalı olduğu malumdur. Mesela namazı kadın, köpek ve eşeğin bozması ile ilgili hadisi Iraklılar rivayet ederken Hicaz bölgesindekiler bu rivayetin aksini nakletmişlerdir (Akgün, 2019, s. 196). Burada ihtilafu'l-hadis terimi ile birlikte ihtilafu'l-bilâd ifadesi de kullanılabilir.

Bu bağlamda hadis rivayetinde bile aynı şehre mensup olmayı şart koşan âlimlere rastlamaktayız. Onların bir kısmı zaman zaman kendi beldesinden olmayan kimselere hadis rivayet etmemişlerdir. Konu ile ilgili Ahmed b. Ebi'l-Havârî ed-Dîmaşkî'nin (ö. 246/860) başından geçen şu hâdise örnek olarak verilebilir. O şöyle anlatmaktadır: "Kûfe'ye geldim, orada Ebû Bekr b. Ayyâş el-Kûfî (ö. 194/810) ile karşılaştım. Ona, 'bana hadis rivayet et, ben gurbette olan birisiyim' deyince o, 'Beldemin halkı kendilerine rivayette bulunmam konusunda senden daha çok hak sahibidir' şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine ben de Şamlı olduğumu söyledim, o ise, 'bu durumda sen rivayet edilmeye daha da uzaksın' dedi." (Hatîb, ts., s. 137).

Ayrıca hadislerin alınmamasının siyasi birtakım sebepleri de olmuştur. Mesela Basralı Katâde, Kûfe'ye geldiğinde Hz. Ali'yi sevmediği gerekçesiyle ondan hadis almak isteyenleri engellemişlerdir (Zehebî, 1985, s. 272). Kûfe'de Şîlik yaygın olmakla beraber Basralılar Ali aleyhtarlığı ile bilindikleri için Basralıların Hz. Ali'den Kûfelilerin de Hz. Osman'dan rivayetleri çok azdır (Akgün, 2019, s. 216). Bu husus bölgecilikle beraber tarafgirliğin de göz önüne alındığını göstermektedir.

Aynı Mezhebe Mensup Olmak

Ravilerin cerh veya tevsik edilmesinde aynı veya ayrı mezheplere mensup olmaları hususu da kısmen etkili olmuştur. Nitekim bazı münekkitlerin ravileri incelerken her ne kadar belirtmeseler de onlarla aynı mezhebe mensup olmayı da ölçüt aldıkları görülmektedir. Kendisi ile aynı mezhebe mensup olan raviyi güvenilir, ayrı mezhebe mensup olan raviyi ise cerh ettiği durumlar olmuştur. Bu şekilde tevsik edilen ravinin güvenilir kabul edilmesindeki referansın aynı mezhebe mensup olması olduğu görülmektedir. Bu hususun bilhassa ehl-i hadis ve ehl-i rey arasında vukû bulan tartışmalardan meydana geldiği görülmektedir.

Ehli-hadis ve ehl-i rey eksenli tartışmalardan kaynaklanan rivayet farklılıklarına İmam Mâlik'in ehl-i rey hakkındaki "onlara ehl-i kitab gibi davranın, ne tasdik edin ne de yalanlayın. Sadece 'bize ve size indirilene iman ettik, sizin ve bizim ilahımız aynıdır' deyin" sözü örnek olarak verilebilir (Zehebî, 1985, s. 68; Tatar, 2023, s. 48). İmam Mâlik'in ehl-i hadis mensup olmakla beraber ehl-i rey hakkında sarf ettiği bu sözün fikri yapılanmadan kaynaklandığını söylememiz mümkündür.

Cerh ve ta'dîl kuralları dışında ravi değerlendirmeleri içerisinde sayılan hususlardan birisi olan mezhepçilik, bölgesel olduğu gibi aynı şehirdeki âlimler arasında da olmuştur. Mesela ehl-i reye mensup âlimlerin ve bu görüşün yoğun olduğu Irak bölgesindeki Bağdat'ta

hem ehl-i hadis'e hem de ehl-i rey'e mensup âlimlerin var oluşu bunu göstermektedir. Erken dönemde koyu bir ehl-i hadis müntesibi olan Ahmed b. Hanbel'in Bağdat'ta yaşaması buna örnek gösterilebilir. Hatta Ahmed b. Hanbel kendisi gibi Iraklı olan Ebû Hanîfe ile aynı ortamda oturmayı cerh sebebi saymıştır. Bu bağlamda Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hanîfe'ye gösterdiği bu tavrın onun ehl-i reye mensup olmasından kaynaklandığı malumdur (Buhârî, 1983, s. 54). Öte taraftan Ahmed b. Hanbel rey kullandıkları için Şafîi'nin (ö. 204/820) *er-Risâle* eseri ile Kasım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) telif ettiği *Garîbü'l-Hadîs* eserini tenkit etmiştir (Özpinar, 2018, s. 142).

Aynı şekilde Ebû İshâk el-Cüzcânî'nin (ö. 259/873) Kûfeli muhaddisler hakkında yapmış olduğu cerh değerlendirmesi, onun Kûfe ehline karşı mutaassıp olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Abdullah Karahan onun Nâsîbî olduğunu, Kûfe'dekilerin de Şîi olduğunu, bu sebeple o şehirde yaşayan herkesi ayırım yapmadan cerh ettiğini bildirmektedir. Bunu yaparken de Şîilikle itham edilen kişinin tercemesine bakmadığı, mezhebinin propagandasını yapıp yapmadığına bakmadan cerh ettiği görülmektedir (Karahan, 2018, s. 136). Bu da raviyi değerlendirirken mezhepsel doktrinlerin etkisinde kaldığını göstermektedir. Nitekim bu şekilde hadis kriterlerinden ayrı olarak yapılan ravi değerlendirmelerinin sağlıklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Rical eserleri incelendiğinde rey ve hadis ekolü müntesibi hadisçilerin birbirlerini tenkit ettiklerini, ancak aynı mezhebe mensup olan muhaddisleri ise eserlerinde övdüklerini görürüz. Az da olsa bazı hadisçilerin böyle bir değerlendirmede bulunmaları, kendi mezheplerine bağlı kalmalarına bağlanabilir. Bir mezhebe duyulan bağlılık, hadis metodolojisinden uzak bir şekilde ravi değerlendirmelerine sebep olmuş ve aynı mezhebe bağlı olan raviler tadil edilirken diğer mezheplere mensup olan raviler cerh edilmeye sebep olmuştur. Bu tür yaklaşımlar bulunsun da tek başına ravi değerlendirmelerinde etkin ve yeterli olduğu söylenemez. Farklı mezheplere mensup dahi olmayan ravilerin de hadislerinin alındığı bir realitedir.

Zengin Olmak

Tarih boyunca hadis alimleri, hadis alanında uzmanlaşmak, yazılı bir kültür bırakabilmek için ailelerinden ve mal varlıklarından feragat edebilmişlerdir. Ekonomik yönden zengin olan bazı muhaddisler, bu yolda servetlerini harcamış, fakir olanlar ise yaşamlarının geniş bir bölümünü ilimle, geriye kalan kısmını da geçimlerini tedarik etmekle geçirmişlerdir (Tatar, 2023, s. 158).

Nitekim hadis ilmi uğruna İbn Şihâb ez-Zührî'nin çok fazla para sarf ettiği nakledilmektedir. Kaynaklarda Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) hadis ilmi için 40.000 dinar harcadığı, onun zenginliğe karşı olmadığı, başkalarına el açıp dilenmemek için ilmin yanında ticaretle de uğraştığı, ayrıca hadis talebelerini ve fakirleri koruyup gözettiği, yılda bir yüz bin dirhem dağıttığı aktarılmaktadır (İbn Asâkîr, 1995, s. 385; Zehebî, ts., s. 217). Diğer taraftan Hişâm b. Ubeydullâh'ın (ö. 221/836) hadis uğruna 700.000 gümüş sarf ettiği; Hatîb el-Bağdâdî'nin sadece hadis ilmi ile meşgul olanlara 200 altın verdiğiye yönelik bilgiler kaynaklarda yer almaktadır (Abdulkâdir, 1991, s. 206). Yahyâ b. Maîn'in de (ö. 233/848), babasından kendisine miras kalan büyük meblağda mal ve parayı hadis uğruna harcadığı nakledilmektedir (Nevevî, ts., s. 718). Bu şekilde hadis alimleri arasında zengin olup hadis ilmi için mallarını sarf etmekten geri durmayan birçok muhaddis olmuştur.

Hadisçiler arasında maddi imkânı olmayan âlimlerin çoğunlukta olması, muhaddislerin genel itibarıyla fakir olduğu şeklinde bir algıya sebep olduysa da yukarıda zikrettiğimiz gibi zengin muhaddisler de olmuştur. Ancak hadis ilmi ile uğraşmanın getirdiği meşakkatler, zorlu rihle yolculuklarında harcanan masraflar da fakirliğe sebep olabilmekteydi. Hadis ilmi ile ilgilenenlerin genel olarak zengin olmadığı hususu, Şu'be b. el-Haccâc'ın (ö. 160/776) "Hadisi

talep eden kimse, fakir düşer” sözünden anlaşılmaktadır (İbn Abdülber, ts., s. 123). Dolayısıyla tarih boyunca hadis alimlerinin çoğunluğunun ekonomik yönden fakir olduğu, bir kısmının da zengin olduğu söylenebilir.

Bir kanaate göre ekonomik yönden mala ihtiyacı olmayan zengin hadisçilerin aktardıkları hadisler daha sahihtir. Bu kanaate sahip olanlara göre zengin bir kimse herhangi bir ihtiyacını gidermek için yalan söylemez. Şu’be b. Haccâc yalan söylemeye muhtaç olmayacağı düşüncesi ile ekonomik yönden zengin ravilerden hadis nakletmeyi teşvik etmiştir (Sâlih, çev. 2016, s. 45). Başka bir rivayette Şu’be’nin “Ziyâd b. Mıhrâk’tan hadis yazınız, zira o zengindir, yalan söylemez” dediği aktarılır (Mizzî, 1980, s. 508). Aynı şekilde Şu’be, Ali b. Âsım’a, zengin olan Umâra b. Hafsa’dan hadis rivayet edilebileceğini tavsiye edince Ali b. Âsım bu görüşüne karşı çıkmış ve “yalan söyleyen birçok zengin gördük” demiştir. Ancak Şu’be’nin her defasında “fakirlerden bir şey yazmayınız” dediği nakledilmiştir (Hatîb, ts., s. 174).

Hadis alınabilme özelliklerinden zengin olmak yaklaşımının referans olarak alınmasının sebeplerinden birisi de ücretle hadis rivayetinin önüne geçebilmek olmuştur. Nitekim kendi geçimlerini sağlayabilmek adına bazı hadis alimleri, ücret mukabilinde hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Bazı münekkitler ücretle hadis rivayetinin caiz olduğunu söylerken genel itibarıyla bu şekilde hadis rivayet edilmesinin uygun olmadığı görüşü hakimdir. Böylece ücretle hadis rivayet eden raviler cerh maruz kalabilmişlerdir. Öte taraftan Buhârî gibi hadis otoriteleri Ebû Nuaym (ö. 430/1038) gibi ücretle hadis rivayet eden sika ravilerden hadis alabilmişlerdir (Buhârî, 2009, s. 39).

Nitekim zengin olma özelliğinin raviye sika olma özelliğini vermediği malumdur. Muhtemelen Şu’be’nin zengin olan ravilerin fakir olanlara tercih edilmesi yönündeki tavsiyesi sika olan raviler için geçerlidir. Aksi halde zengin olup cerh edilen bir ravinin fakir ve sika olan bir raviye tercih edilmesinin elle tutulur bir mantığı bulunmamaktadır. Zira cerh edilen bir ravinin sika bir raviye tercih edilmesi hadis alım kriterlerine ters düşmektedir.

Sonuç

Bir ravinin karakteri, düşünce yapısı, içinde yaşadığı sosyokültürel ortam, fikrî yapısı, değer yargıları ve temel tercihleri, ravi değerlendirmelerine tesir eder. Bir muhaddis, hadislerini aldığı ravi için belirlemiş olduğu temel kriterleri ortaya koyarken içinde olduğu ortamın psikolojisine göre hareket edebilmektedir. Dolayısıyla ravi değerlendirmede genel kriterlerin dışında aynı şehre, mezhebe, etnik unsura ve fikri yapıya mensup olmayı tercih olarak belirleyen hadis alimleri olmuştur.

Ravi değerlendirmede referans olarak kullanılan aynı şehre, mezhebe, etnik unsura ve sosyokültürel yapıya mensup olma gibi tercihlerin objektif bir değerlendirmeden uzak olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla ravi değerlendirmede tercih edilen bu referanslar, ilmin evrenselliği de göz önünde bulundurulmadığından sağlıklı sonuçlara götürmediği görülmektedir. Ehl-i hadise mensup bir tenkitçinin, ehl-i reye mensup ravileri daha çok eleştirmesi, Hicaz bölgesindeki münekkitlerin genelde Irak bölgesindeki ravileri tenkit edip kendi bölgesindeki ravileri sika kabul etmesi gibi hususlar, aynı mezhebe veya fikri yapıya sahip olmanın tercih edildiği sonucunu doğurmaktadır.

Öte taraftan bazı hadis alimlerin zengin olan ravilerin fakir olanlara tercih edilmesi gerektiği yönündeki tavsiyelerinin ise sika raviler arasında olduğu ihtimali yüksektir. Aksi halde cerh edilmiş zengin bir ravinin, sika olup fakir olan bir raviye tercih edilmesi, ravi değerlendirme kriterlerine ters düşmektedir. Bu bağlamda tercihe bırakılan iki sika ravi arasında yalana ihtiyacı olmayacağı gerekçesiyle zengin ravinin tercih edilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Cerh ve ta'dîl kriterleri dışında yapılan ravi değerlendirmelerinin olumsuz yönlerinden birisi de rical alanında uzmanlaşmış kimselerin hata yapabilecekleri ihtimali göz önünde bulundurulmadan, yapmış oldukları değerlendirmelerin hemen kabul edilmeleri ve onlara aşırı güven duyulmasıdır. Sırf kendi bölgesine, aynı mezhebe, fikri yapıya ve etnik unsura sahip oldukları gerekçesiyle rivayetleri sorgusuz bir şekilde kabul edilen ravilerin temel değerlendirme kriterlerinden geçirilmemesi sağlıksız sonuçlara götürebilmektedir. Dolayısıyla hadis ve rical literatürünün tekrar taranarak cerh ve ta'dîl kriterlerine göre değerlendirilip yukarıda zikredilen kıstaslar bağlamında sika olarak kaydedilen ravilerin tekrar değerlendirme süzgecinden geçirilmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed. (1991). *Cevâhirü'l-mardıyye fî tabakâti'l-hanefiyye*. Riyad: Dâru'l-Âsime.
- Ağırman, C. (2019). *Hadis kaynaklarının dili*. İstanbul: Rağbet Yayınla.
- Akgün, H. (2019). *Hadis rivayet coğrafyası*, İstanbul: IFAV Yayınları.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. (1991). *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. (Abdulmu'tî Emîn Kal'ecî, thk). Beyrut: Dâru Kuteybe.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (2009). *Sahîhu'l-Buhârî*. (Mahmud Muhammed Nassar, thk). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (1983). *Kurretü'l-ayneyn bi-ref'i'l-yedeyn fi's-salât*. (Ahmed Şerif, thk). Kuveyt: Dâru'l-Erkam.
- Dihlevî, Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm. (2005). *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. (Seyyid Sâbık, thk). Beyrut: Dâru'l-Cebel.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. (ts.). *es-Sünen*. (Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, thk). Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye.
- Emin, A. (2010). *Duha'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Güner, O. (2004). Rical tenkidi sisteminin temel karakteristiği ve aktüel değeri. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2 (1), 127-137.
- Hâkim en-Nisâbüri, Muhammed b. Abdillâh. (1977). *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. (Seyyid Muazzam Hüseyin, thk). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. (ts.). *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit. (ts.). *Şerefü ashâbi'l-hadîs*. (Muhammed Saîd Hatiboğlu, thk.). Ankara: Dâru İhyâu's-Sünneti'n-Nebeviyye.
- Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit. (ts.). *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. (İbrahim Hamdi el-Medeni, thk). Medine: Mektebetu'l-İlmiyye.
- Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit. (ts.). *el-Câmiu li ahlâki'r-râvî veâdâbi's-sâmî*. (Mahmûd et-Tahhân, thk). Riyad: Mektebetu'l-Meârif.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. (1983). *İkdü'l-ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Asâkîr, Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. (1995). *Târîhu Dimaşk*, (Amr b. Gurâme thk). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Haldûn, A. (ts.). *Mukaddime*. (Süleyman Uludağ, çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Şâhin, Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. (1984). *Târîhu esmâ'i's-sikât*. (Subhî es-Sâmerrâî, thk). Kuveyt: Dâru's-Selefiyye.
- Karahan, A. (2018). *Hadis ravilerinde güvenilirlik*. İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- Mizzî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. (1980). *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. (Beşşâr Avvâd Ma'rûf, thk). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

- Nevevî, Yahyâ b. Şeref b. Mürî. (ts.). *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. (Mustafa Abdulkadir Atâ, thk). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Polat, S. (1995). Ferd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Râzî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs.(1952). *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs.
- Sâlih, S. (2016). *Hadis ilimleri ve hadis ıstılahları*. (M. Yaşar Kandemir, çev.). İstanbul: IFAV Yayınları.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (ts.). *Tedribü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*. (Nazar Muhammed el-Firyâbî, thk). t.y.: Dâru Taybe.
- Şentürk, R. (2018). *Toplumsal hafıza –hadis rivayeti ağı-*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tatar, V. (2023). *Sosyokültürel bağlamda hadis tasnifi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. (1998). *es-Sünen*. (Beşşar Avvâd Ma'rûf, thk). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Özpinar, Ö. (2005). *Hadis edebiyatının oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, M. (2012). *Mevâlinin Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Yedirenk Yayınları.
- Uğur, M. (2018). *Ansiklopedik hadis terimleri sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yemânî, Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali. (1986). *et-Tenkîl limâ verede fî te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*. (Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, thk). t.y.: Mektebetu'l-İslâmî.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. (Şuayb el-Arnaût, thk). Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. (ts.). *el-İber fî haberi men ğaber*. (Muhammed es-Saîd b. Besyûnî, thk). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. (1998). *en-Nüket alâ mukaddimetu İbnü's-Salâh*. (Zeynelabidin b. Muhammed, thk). Riyad: Edvâu's-Selef.
- Zeydan, C. (2020). *İslam uygarlıkları tarihi*. (Nejdet Gök, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf. (2003). *Şerhu'l-muvatta'*. (Tâhâ Abdurraûf Sa'd, thk). Kahire: Mektebetu's-Sekâfiyyetu'd-Dîniyye.